

Черцова О.В.*

КРИЗА НЕОЛІБЕРАЛЬНОЇ МОДЕЛІ ДЕМОКРАТІЇ

В статье освещены причины кризиса неолиберальной модели демократии. Доказано, что кризис неолиберальной модели демократии является важной составляющей кризиса глобальной системы, который продолжается со времени распада биполярной системы. Отмечено, что после ослабления США на протяжении периода, когда продолжался мировой экономический кризис, глобальная демократия отступила от западной модели демократизации.

Ключевые слова: модель демократии, экономический кризис, международная система, демократизация.

У статті висвітлено причини кризи неоліберальної моделі демократії. Доведено, що криза неоліберальної моделі демократії є важливою частиною криз глобальної системи, що триває з часу розпаду біполярної системи. Відмічено, що після ослаблення США протягом часу, коли тривала світова економічна криза, глобальна демократія відступила від західної моделі демократизації.

Ключові слова: модель демократії, економічна криза, міжнародна система, демократизація.

In the article reasons of neoliberal model democracy crises are highlighted. It is proved that neoliberal model democracy crises is essential part of global system crises that is going on since the bipolar system's collapse. After the weakening of the USA during the last world economic crisis global democracy retreat from the western model of democratization is noticed.

Key words: democracy model, economic crisis, international system, democratization.

Глобальна фінансово-економічна криза 2007-2009 рр., на думку все більшої кількості вчених, є, насамперед однією з ознак глобальної системної кризи. Це свідчить про те, що елементи кризи можна знайти у всіх сферах життєдіяльності людини, соціально-економічній або політичній. У контексті вивчення проблеми розширення демократії необхідно зауважити, що глобальна системна криза торкнулася і сучасних процесів демократизації, однією з головних тенденцій трансформації міжнародної системи. Прикладом так званої, вже «четвертої» хвилі демократизації спостерігаємо в Тунісі, а потім в Єгипті. Очікується її подальше розповсюдження на Близький Схід та на інші регіони. Це пов'язано з тим, що природа кризи досить складна і багатогранна. Глобальна системна криза не просто фінансова («банківська») або економічна («іпотечна», «продовольча», «енергетична» тощо)

* здобувач кафедри міжнародної інформації Інституту міжнародних відносин Київського Національного університету ім. Тараса Шевченка

Науковий керівник: проф. Рижков М.М.

- це криза колишнього світоустрою та світового порядку, і перш за все - неоліберальної моделі глобалізації та, відповідно демократизації в тому вигляді, як вона сформувалася до кінця ХХ ст.

Останні події в Єгипті та на Близькому світі засвідчують той факт, що за допомогою новітніх технологій й Інтернету можуть здійснюватись перевороти і повалення авторитарних режимів. Але особливістю такої демократизації може стати й те, що до влади за допомогою демократичних процедур та «чесних» виборів прийдуть радикальні угруповання, зокрема заборонені раніше, за часів авторитарного правління президента Єгипту Мубарака «Брати мусульмани». Можливість виникнення нових соціальних протестів збільшується й з-за розриву доходів між бідними і багатими країнами, який за останні 60 років тільки поглиблювався, не говорячи вже про ідеологічні, культурні і релігійні розбіжності, протиріччя та конфлікти між Заходом та іншим світом.

Саме зараз актуалізується робота С.Гантінгтона «Зіткнення цивілізацій». На думку вченого загрозу міжнародній системі створить «зіткнення цивілізацій», яке стане панівним фактором світової політики [1, с.8]. Найважливіші кордони, які розділяють людство, і переважні джерела конфліктів будуть визначатися не ідеологією й економікою, а культурою. Найбільш значущі конфлікти глобальної політики будуть виникати між націями й групами, що належать до різних цивілізацій. Взаємодія великих цивілізацій формуватиме світ, який буде характеризуватися розподілом на розвинутий Захід та інший світ, що робить зіткнення цивілізацій неминучим. Особливо загрозливий виклик західним інтересам, цінностям і могутності кидає конфуціансько-ісламський блок [2, с.28-30].

За таких обставин констатуємо повернення інтересу до моделей протистояння «Схід-Захід», «Північ-Південь», «молодого» та «постарілого» покоління. Відтак, стає актуальнішою парадигма «співіснування двох світів», заможного і бідного. Першу зону складають Захід і Японія, другу – решта світу. Відтак, все вірогіднішим стає світовий хаос, що обумовлений послабленням окремих державних механізмів, інтенсифікацією релігійних та етнічних конфліктів, криміналізацією життя, збільшенням потоку біженців і динамікою змін, які відбулися за дуже короткий час. Все вищезазначене обумовлює подальше загострення глобальної системної кризи, що беззаперечно торкається й розвитку інститутів демократичного суспільства за неоліберальним зразком.

Після розпаду біполярної міжнародної системи ситуація досить швидких і дуже суттєвих для всього світового співтовариства змін вимагала адекватного пояснення їх причин. Таким поясненням стала вельми зручна в ідеологічному плані доктрина «глобального демократичного переходу» (global democracy transit), що прийшла на зміну моделі протистояння «світової системи капіталізму» зі «світовою соціалістичною системою». Але слабе пророблення цієї доктрини і відсутність ефективних механізмів її імплементації, враховуючи національно-культурні особливості країн її розповсюдження стали однією з причин виникнення кризи неоліберальної моделі демократії. З'являються нові питання щодо доцільності нав'язування демократичних принципів за неоліберальним зразком, з-за поглиблення протиріч між цивілізаціями та регіонами світу. В цьому зв'язку констатуємо відсутність консолідованої позиції вчених і політиків стосовно сутності демократизації і її майбутнього.

Складності, що виникають з трактуванням такого багатогранного та неосмисленого до кінця поняття, як «демократія» можливо зняти шляхом використання різних складно значеннєвих категорій, наприклад — «демократура», «квазідемократія», «псевдодемократія», «делегативна демократія» [4, с.57] та інші, відносно політичних режимів, які відповідають за власними основними інституційними і функціональними параметрами так

званим ліберальним демократичним системам. Інакше кажучи, погляду дослідників, що працюють у руслі «транзитологічної» (перехідної) парадигми, постає не об'єкт дослідження, наприклад система інститутів або функціонування еліти будь-якої країни, а обов'язкове порівняння з аналогічними феноменами, по меншій мірі за зовнішніми типологічними ознаками існуючих демократичних систем. Таким чином, фіксується наявність певного відхилення від західних «рамки» ліберальної демократії та констатується стан невідповідності.

У зв'язку з очевидною невідповідністю теорії і практики в багатьох країнах, що пішли по шляху демократичних перетворень, постає питання про кризу транзитології як аналітичної моделі. Висловлюється ідея, що вона більше не здатна вбирати в себе все різноманіття демократій [5, с.57-58]. Виявляється, що за винятком двадцяти країн Латинської Америки, Південно-Східної Азії та Центральної Європи, в яких «перехідний період» завершився відносно успішно, більшість держав тих же регіонів та деяких інших, аж ніяк не перебувають на шляху до демократії, навіть з приставками «квазі» або «псевдо». Навпаки, констатуємо стійкий рух у бік від демократії в напрямку нових авторитарних режимів у формі олігархічних, сімейних, кланових, етнонаціональних та інших диктатур. Ніяк не вирішуються, а в багатьох країнах посилюються проблеми бідності, голоду, хвороб, безробіття, неписьменності, що сприяє зміцненню соціально-економічних передумов для того, щоб демократія, громадянське суспільство і правова свідомість не сформувалися там ніколи.

В цьому контексті необхідно зауважити, що демократії не може бути без врахування головних принципів кожного суспільства. Але протиріччя полягає в тому, що демократії не може бути й без конфлікту інтересів, які виникають при дотриманні її головних принципів - конституціоналізм, легітимність, вільні вибори управителів, мажоритарність (правління більшості) і повага до опозиції, конституційні гарантії індивідуальних прав і свобод. Існують різні концепції демократії: ліберальні, консервативні, популістські, комуністичні і анархістські. Зазначимо, що значною популярністю користуються плюралістичні й елітарні концепції, ідеї прямої і представницької демократії, моделі охоронної демократії та демократії, що розвивається, партіципаторної демократії (або демократії прямої участі). До кінця ХХ ст. помітно знизилася увага до ідеологічних конструкцій на кшталт «демократія рад», пролетарська, буржуазна, дрібнобуржуазна тощо і «народної» демократії. Але навпаки, констатуємо, що зріс інтерес до різних націоналістичних і «цивілізаційних» версій демократії.

Класичний лібералізм розглядає демократію не стільки як порядок, що дозволяє громадянам брати участь у політичному житті, скільки як механізм, що захищає їх від свавілля влади і беззаконних дій інших людей. Зазначимо, що ця ідея розвивалася Томасом Гоббсом, який визнавав, що суверенітет належить громадянам, але вони делегують його обраним представникам, так як тільки сильна держава в змозі захистити своїх громадян. З ним пізніше погодився Джеймс Медісон, який стверджував, що мета демократичного уряду - захистити суспільне благо і особисті права, Джон Локк і Шарль Луї Монтеск'є писали про необхідність конституційних обмежувачів влади, що виражався б передусім у поділі повноважень законодавчої, виконавчої та судової влади. Монтеск'є вважав: «Щоб не було можливості зловживати владою, необхідний такий порядок речей, при якому різні влади могли б взаємно стримувати одна одну» [6, с.95].

Говорячи про кризу неліберальної моделі демократії необхідно коротко зупинитися на основних етапах або «хвилях» демократизації. Це необхідно для більш глибокого розуміння суті кризи та визначення трансформаційної динаміки демократичних перетворень

у світі. Отже, на початку 90-х років в політичну науку увійшло нове поняття – «хвилі демократизації», що співпало з закінченням періоду «холодної» війни і з очікуванням триумфу демократії як закономірного підсумку перемоги більш «прогресивного» соціального ладу над «менш прогресивним» [7, с.15-17].

Важливе значення в розробці теорії хвиль демократичного процесу та аналізу його сучасної хвилі належить вже згадуваному відомому американському політологу, директору американського Інституту стратегічних досліджень Гарвардського Університету С. Гантінгтону, який видав у 1991 р. монографію «Третя хвиля. Демократизація в кінці ХХ століття» і дав розгорнуту й цілісну картину того, які насправді відбуваються в сучасному світі зміни. Вчений проаналізував передумови, хід та перспективи переходу від тоталітаризму й авторитаризму до демократії.

У даній роботі С. Гантінгтон пропонує наступне визначення «демократичної хвилі» (або «хвилі демократизації»): «Хвиля демократизації - це перехід групи країн від недемократичних режимів до демократичних, що протікає в певний період часу і за чисельністю істотно перевищує ті країни, в яких за той же період часу розвиток протікає в протилежному (тобто антидемократичному) напрямі» [8, С.15]. Ця хвиля включає в себе також лібералізацію і часткову демократизацію міжнародної системи. Однак історія, а, отже, і політичний час, не являють собою прямолінійний одновекторний процес. У процитованому визначенні С. Гантінгтона вказується і на наявність у рамках демократичної хвилі протилежних, тобто антидемократичних процесів [9, с.46]. Мова, таким чином, йде про кількісну перевагу демократичних тенденцій в рамках відповідного відрізка часу над недемократичними нормами і процедурами.

Історія знає і інші періоди, коли в більшості країн переважали протилежні тенденції, пов'язані перш за все з посиленням антидемократичних сил, поразкою демократії та встановленням авторитарних чи тоталітарних режимів. Ці етапи в історії С. Гантінгтон називає «назадньою хвилею» (або «хвилею відкоту» від демократизації – «reverse wave»). На основі аналізу історичного матеріалу, пов'язаного як зі становленням демократичних режимів, так і з їх тимчасовим (хоча протяжність в часі могла бути досить значною) поразкою, С. Гантінгтон виділяє наступні хвилі демократизації: Перша, довга хвиля демократизації - 1828-1926 рр.; Перша хвиля відкоту - 1922-1942 рр.; Друга коротка хвиля демократизації - 1943-1962 рр.; Друга хвиля відкоту - 1958-1975 рр.; Третя хвиля демократизації - з 1974 р. [10, с.6].

Відомий російський політолог А. Мельвіль вважає, що «в оцінці перспектив нинішньої хвилі демократизації і загрозливих їй чинників недоречно як короткозорий оптимізм, заснований на сліпій вірі у переможну магію демократичної фразеології, так і сумний песимізм, спричинений історичною неминучістю чергування демократичних і авторитарних циклів. Зрештою, досвід минулого – зовсім не завжди достовірна відповідь на виклик майбутнього» [11, с.120-121].

Натомість дещо іншу періодизацію хвиль демократичного процесу дає американський політолог Ф. Шміттер, який виділяє наступні чотири періоди глобальної демократизації: Перша хвиля - період, умовно бере початок з революції 1848 р., після якої, однак, до 1852 багато країн (зокрема Франція, Німеччина, Австро-Угорщина) повернулися до авторитарних форм правління; Друга хвиля - після першої світової війни, коли в результаті поразки Німеччини, а також розпаду Російської та Австро-Угорської імперій, у Східній та Центральній Європі з'являються нові держави, в багатьох з них спочатку встановлюються демократичні форми правління; Третя хвиля - після другої світової війни; Четверта хвиля - бере початок з військового перевороту 1974 р. в Португалії [12, с.98].

Отже, характерною рисою сучасної демократичної хвилі, під час дії якої спостерігаємо кризу неоліберальної моделі демократизації є, порівняно з попередніми хвилями демократичного процесу її більш глобальний характер, тому що вона охоплює практично всі континенти. Причини розширення глобалізації світового демократичного процесу С. Гантінгтон пояснює наступними факторами: 1) Криза легітимності авторитарних і тоталітарних систем; 2) Безпрецедентне зростання світової економіки в 60-і роки, а також зростання освіти і збільшення міського середнього класу, 3) Серйозні зміни в доктрині католицької церкви в 60-і роки; 4) Зміна політичного курсу провідних світових політичних сил (США, СРСР, Європейське співтовариство); 5) Демонстраційний ефект, посилений новими засобами міжнародної комунікації, а також початковим досвідом переходу до демократії в рамках третьої хвилі, який грав стимулюючу роль і служив моделлю для наступних зусиль щодо зміни режиму в інших країнах [13, с.24].

Для багатьох несоціалістичних автократичних систем ідеологічним виправданням авторитарного правління були апеляція до порядку і націоналізм. У більшості країн з недовготривалим демократичним (або квазідемократичним) правлінням обстановка крайньої дестабілізації і політичного хаосу, нерідко в поєднанні з погіршенням економічної ситуації і різким зниженням життєвого рівня, у значній частини населення асоціювалася саме з демократією. У багатьох країнах (особливо в Латинській Америці і Африці) це спростило здійснення переворотів і переходів до авторитарного правління. В ході безпосереднього функціонування останнього знаряддям легітимізації режиму є націоналізм, пов'язаний з висуненням і розвитком тези про загальнонаціональну єдність. У ряді випадків, як правило, в умовах кризи авторитарного правління, націоналізм виходить за рамки внутрішньої політики держави, перетворюється на засіб зовнішньополітичної експансії і одночасно має на меті зміцнити легітимність системи, що істотно похитнулася.

До числа найбільш важливих рис моделі ліберальної демократії відносяться домінуюча роль США як світового економічного, політичного і військового лідера, повне відділення в економіці фінансової сфери від виробничої і пов'язана з цим наявність величезної кількості нічим не забезпечених фінансових активів, поширення вшир інститутів ліберальної демократії безвідносно до того, чи існують для них необхідні умови і передумови. Глобальна криза виявила багато суперечностей і неспроможність цих складових колишньої неоліберальної парадигми. У той же час більшість держав (можливо, за винятком Китаю) виявилися не готовими до перегляду колишнього неоліберального курсу і в даний час не мають ефективної стратегії подолання кризи.

Необхідно відзначити, що в перспективі досить серйозними будуть соціальні та політичні наслідки нової (другої) хвилі глобальної кризи, яка може вибухнути приблизно в 2012-2013 рр.. Саме в цей період можливі нові великі потрясіння, пов'язані з кризою фінансової системи США і зі зміною колишнього світового порядку. У цей період можуть розпочатися глобальні геополітичні та гео економічні зміни, які неминуче торкнуться і України. Разом з тим саме ці потрясіння зможуть, нарешті, відкрити можливості для дійсно глибокої перебудови світового порядку, для формування «багатополюсного» світу, для впровадження і поширення принципово новітніх технологій (біотехнологій, нанотехнологій, нових екологічно чистих джерел енергії). Крім того, почнуться процеси вироблення нової моделі ліберальної демократії, що враховуватиме умови глобального світу XXI ст., його поліцентричний і поліцивілізаційний характер [14].

Як зазначає російський дослідник І.А. Чихарев в основі глобальної фінансово-економічної кризи, а також моделі неоліберальної демократії закладено «кризу світоуправління». Автор зазначає, що «організаційно-політична інфраструктура світового

співтовариства формується з кінця XV століття. У її центрі - управлінська діяльність держав-лідерів, інноваційних націй, які в умовах міжнародної конкуренції, проходячи відбір у великих військових конфліктах, створюють і розвивають основи сучасної світ-системи: технологічну (від каравел до систем глобального позиціонування), фінансову (від нідерландських банків до електронних бірж), інформаційну (від меркаторовських карт до геоінформаційних систем) та політичну (від договорів у Вестфалії до Об'єднаних Націй, ЄС і НАТО)». З кінця XIX століття, з появою і інтенсивним розвитком миттєвої комунікації, названі підсистеми якісно ускладнюються, проте організаційно-управлінська інфраструктура залишається принципово незмінною: система конкуренції провідних держав і жорсткого відбору лідера в першій половині XX століття набуває форми світових воєн [15].

Жорсткий конкурентний відбір успішно пройшли США, яким вдалося стати лідером у здійсненні інноваційного прориву (перше післявоєнне покоління людства, за оцінками О. Тоффлера, створило не меншу кількість продуктивних нововведень, ніж всі попередні покоління, разом узяті), зіграти визначальну роль в інформаційній революції, сконструювати глобальну економічну та фінансову систему [16]. До кінця 60-х - початку 70-х років XX ст. світ-система зіткнулася з низкою проблем, які формують порядок денний майбутнього циклу інновацій і не знаходять рішення з боку США: енергетична і екологічна проблеми, кластер проблем управління транснаціональною економічною активністю і фінансовими потоками, збільшення глобальної нерівності і політичне насильство тощо.

Протягом минулого століття народилися три світоуправлінських проекти, в яких ініціативи США були визначальними, але роль у здійсненні - суперечливою: Ліга Націй, ООН і Новий світовий порядок (перша постбіполярна світоуправлінська ініціатива Дж. Буша-ст.). В останніх двох випадках існувала принципова можливість якісної зміни організаційно-управлінської інфраструктури світ-системи, створення умов регулювання глобалізаційних процесів на багатосторонній основі, однак перемогла конкурентно-конфронтаційна світоуправлінська логіка. Ставка була зроблена на проект транснаціонального лібералізму, що передбачає розповсюдження нерегульованої моделі глобалізації на основі політичної інфраструктури «демократичного світу» і «розширення простору свободи».

Останнім концептам було надано особливого значення: відповідні силові стратегії були реалізовані в 2000-2008 рр. неоконсервативною адміністрацією Дж. Буша-мол. У результаті до середини першої декади XXI ст. рівень витрат на озброєння знову наблизився до показників кінця 1980-х років, США виявилися втягнутими у витратні військові операції. При цьому світова фінансово-економічна система зберігала тісну залежність від США, що багато в чому і стало фінансово-економічним підґрунтям сьогоденного критичного становища. Сучасна криза пов'язана з протиріччями декількох різноспрямованих політичних мегатрендів: інтеграція і керованість виступають проти поляризації і лібералізації.

Об'єктивна необхідність створення багатовимірних структур глобального управління протистоїть практиці побудови альтернативних коаліцій у світовій політиці за аналогією із союзами, що почали Першу світову війну. Найближчі десятиліття, ймовірно, стануть періодом конструювання коаліцій, можливі форми яких - від широких інтеграційних об'єднань-форумів (з недержавною участю) до класичних силових блоків. Можливості цих структур будуть, безсумнівно, оцінюватися з точки зору економічного потенціалу держав та інших утворень, які в них увійдуть. Головною проблемою майбутнього періоду трансформації міжнародної системи стане пошук оптимальних моделей глобальної організації

або декількох метарегіональних організацій, які в подальшому зможуть створити якісно нову організаційно-управлінську інфраструктуру міжнародної системи. Основні можливі формати-сценарії - реформована ООН, розширений ЄС, інші метарегіональні інтегруми, Ліга демократій.

Як вже зазначалося, у 1992 р. Френсіс Фукуяма опублікував свою роботу «Кінець історії та остання людина» (*The End of History and the Last Man*). У той час західний світ сприйняв як щось само собою зрозуміле його головну тезу: «Можливо, ми спостерігаємо не тільки кінець холодної війни», або епілог конкретного періоду післявоєнної історії, а й кінець історії як такої. На переконання вченого людство прийшло «до фінальної точки ідейної еволюції людства та універсалізації ліберальної демократії західного зразка як остаточної форми правління для всього світу» [17, с.197-202].

З цього приводу політичний оглядач телеканалу Russia Today Пітер Лавелль (*Peter Lavelle*) у своєму інтерв'ю радіо свободи в США заявив, що погоджуючись з Фукуямою і багатьма іншими вченими необхідно зазначити, що сьогодні вищенаведена фраза Фукуяма виглядає як мінімум недоречною, а то й повністю абсурдною. Все більше людей на Заході (за винятком декількох неоконсерваторів) і переважна більшість мешканців інших регіонів підвергають сумніву те, що нещодавно вважалося беззаперечним - наприклад, уявлення про роль держави в народному господарстві, про систему управління світовою економікою, і про доцільність контактів з організаціями» [18].

Пітер Лавелль вважає, що тема ліберальної демократії західного зразка монополізована самими Сполученими Штатами. Не можна не погодитись з політичним оглядачем в тому, що ідеєю демократії останні 20 років стільки разів зловживали, що вона практично втратила будь-яку корисність, перетворившись на ідеологічну «зброю масового ураження» в руках Заходу. Після закінчення «холодної війни» поняття «демократія» набуло лише одного значення - просування зовнішньополітичної програми Заходу. Те ж саме відноситься і до сфери міжнародної безпеки: «де тут можна виявити ліберальну демократію західного зразка? НАТО стверджує, що Росія не має права диктувати альянсу, які країни можуть до нього вступити, а які - ні. Але яке право має НАТО загрожувати іншим країнам, - в даному випадку Росії - продовжуючи процес власного розширення? Це що, демократичний підхід? Україна і Грузія перетворюються, якщо вже не перетворилися, в «неспроможні держави» (*failed states*), і цей колапс може мати далекосяжні наслідки у сфері безпеки для Росії [19].

Дослідник феномену демократії і трансформації сучасного світового порядку і міжнародної системи Ф. Фукуяма виходить з райдужної перспективи ліберальної демократії. Він хоче поставити крапку в історії інтелектуального песимізму, характерного для світового співтовариства і відбиває втрачені надії XIX ст. та XX ст. з його трьома світовими війнами (двома «гарячими» і однією «холодною»). Фукуяма констатує радикальну зміну світового порядку починаючи з 1985 року: розпад світової системи соціалізму, крах військових та інших авторитарних режимів, наростаючий рух передових країн до ліберальної демократії. Реальна демократія, на думку Фукуяма здатна дати простір громадянському суспільству в двох його іпостасях - вільному ринку та політичній конкуренції. Перша повинна будуватися на основі лібералізму, традиції якого сягають періоду підготовки перших буржуазних революцій, друга забезпечується представницькою демократією, що розповсюджує свої коріння аж до античності [20, с.85-87].

Демократія, на глибоке переконання Фукуяма означає гарантії прав передусім: цивільних (свобода громадянина по відношенню до його особи і власності); релігійних і взагалі світоглядних; і політичних - свобода від контролю в справах, які не впливають

безпосередньо на добробут суспільства в цілому таким чином, що зробили б подібне втручання необхідним. У своєму економічному прояві лібералізм - «визнання права вільної економічної діяльності та економічного обміну на базі приватної власності і ринків» [21, с.87] Поєднання демократії і лібералізму призводить передові суспільства до кінця історії прогресу. Відтак, на думку вченого історія має певну спрямованість і мету.

Фукуяма впевнений, що саме ліберальна демократія є вершиною розвитку історії людства. Кумулятивний ефект розвитку науки стає основою сучасних технологій, що гарантують вдосконалення промисловості і забезпечують високий рівень споживання, що покращає життя незалежно від соціальної приналежності і сприяє відмові від насильницьких революцій (цікаво, що ліберальну революцію вчений вважає ненасильницькою) і дає нову легітимність для ліберально-демократичного ладу. Наука і раціональна організація праці дають поштовх вдосконаленню суспільства, що приводить, у свою чергу, до ліберальної демократії. Розвиток капіталізму призводить до індустріалізації, яка в різні часи охоплює весь світ. Реальністю стає міжнародний поділ праці і централізація ринків при децентралізації прийняття рішень, що веде до формування постіндустріального суспільства. Справа в тому, що «демократія краще всього пристосована для роботи з груповими інтересами, що швидко виникають...» [22, с.184]. Це немислимо без ліберальної демократії, в якій раціональний поділ праці забезпечується високим рівнем освіти і доступом до прийняття політичних рішень через своїх представників. У кінцевому рахунку виникає середній клас, який вимагає участі в політиці і рівності прав.

Фукуяма також відзначає те, що ліберально-демократична держава має бути універсальною, тобто надавати рівні права людям, оскільки вони люди, а не представники тієї чи іншої соціальної групи, яка має бути однорідною, оскільки прагне подолати національний, релігійний і класовий поділ. Така держава стоїть на двох стовпах - вільній економіці та визнанні. Ліберальна система вперше в історії заснована на явному суспільному договорі і є вираженням згоди людей жити в ній, але при цьому підкорятися диктату демократичної більшості. Жага визнання лежить в основі таких історичних явищ, як аристократія, релігія і націоналізм. Всі вони відходять убік і стають приватною справою громадян перед обличчям ліберальної демократії. З іншого боку, англосаксонський лібералізм залишає мало місця співтовариствам безпосередньої участі - міським та сільським громадам, політичним, релігійним, творчим співтовариствам за інтересами, в значній мірі і сім'ї. Лібералізм - потужний фактор гомогенізації суспільства, перетворення його в однорідну «речовину», рух якої передбачено на основі потреб життя, свободи і прагнення до щастя, найчастіше розуміється як потреба у власності. Умови життя в зоні «кінця історії» відрізняються від все ще історичного світу, що залишається в рамках доліберальної і додемократичної історії, яку розривають расовими, національними, релігійними, ідеологічними і класовими суперечностями. Для передових країн і регіонів історія закінчилася, почалося блаженне процвітання. Цей світ успадковує остання людина, за яким вже не буде першої людини або надлюдини Ніцше. Таким чином, в книзі Фукуяма сучасна ліберально-демократична думка доходить до останніх висновків і відкрито заявляє про те, що ліберальна традиція стоїть перед загрозою здійснення власної утопії - принаймні в певній частині світу [23, с.184].

Інший, не менш відомий дослідник демократії Фарід Закарія у статті «Якщо демократія занадто неліберальна, то це не демократія» відзначає, що стало очевидним відсутність прямої залежності між виборною демократією і реально діючою, консолідованою демократією. Демократія чи її відсутність залежать від дотримання чи недотримання в тій чи іншій країні принципу верховенства закону. У Сполучених Штатах ефективність

неоліберальної моделі демократії підтримується судовою владою, вершиною якої виступає Верховний суд. Деякі країни мають чималий досвід функціонування державної системи в умовах верховенства закону. При визначенні якості демократії принципове значення має незалежність судової системи. Свій внесок у становлення повноцінного правопорядку мають робити й засоби масової інформації. Слід також констатувати, що серед багатих країн по-справжньому недемократичних держав у світі не залишилося. З авторитарних країн тільки Сінгапур володіє розвинутою сучасною економікою. У всіх інших країнах з високим рівнем подушного ВВП існують режими ліберальної демократії. Ось чому прагнення до верховенства закону є необхідною умовою модернізації країни та підвищення добробуту її громадян [24].

Поряд з вищезазначеним до безумовних плюсів неліберальної моделі демократії необхідно віднести той факт, що вона набула здатності суттєво обмежувати застосування сили у дедалі ширшому діапазоні міжнародних конфліктних ситуацій. Як зазначає російський вчений В. Кулагін, «якщо все ж таки закономірність світової взаємодії демократичних держав не буде порушено у ХХІ ст., розширення поля демократії, яке відбувається в цей час у світі, означатиме й розширення глобальної зони світу. З цього, мабуть, складається перша й головна якісна відмінність системи міжнародних відносин, що формується, від класичної Вестфальської, в межах якої перевага авторитарних держав передбачала періодичність війн як між ними, так і за участю демократичних країн» [25, с.129].

Таким чином авторка дійшла до висновку що, криза неоліберальної моделі демократії поряд з іншими, наприклад світовою фінансово-економічною кризою є частиною глобальної системної кризи. Вона безпосередньо підсилює розвиток всіх суперечливих факторів і тенденцій, що впливає на напрямок подальшої трансформації міжнародної системи, котра з-за наявності багатьох протиріч входить у турбулентний період своєї еволюції.

Відсутність консолідованої позиції вчених щодо сутності і змісту такого поняття, як демократія тільки підсилює сумніви в багатьох країнах та регіонах світу щодо доцільності її запровадження, акцентуючи увагу на специфіці національних традицій, культурі та шляху розвитку. Ситуація погіршується послабленням позицій США на світовій арені і їх можливостями контролювати дотримання прав і свобод за неоліберальним зразком демократії в країнах, що використовують демократичні принципи лише як зовнішню ширму для прикриття недемократичних норм і процедур.

Враховуючи стрімкий розвиток нових індустріальних та постіндустріальних країн прискорюється зміна однополярного світового порядку, після краху біполярної міжнародної системи на багатополярний, з появою нових впливових акторів, зокрема країн БРІК, які завжди мали власний погляд на розвиток демократії з національною специфікою, котра не співпадає з класичними принципами неоліберальної демократії. Відтак, очікується поява нових моделей демократії і, більш того їхнє розповсюдження в світі. Новітні інформаційно-комунікаційні технології значно прискорюють ці процеси і є чинником не тільки повалення авторитарних режимів але і інструментом нав'язування альтернативних моделей демократизації, скажемо за китайським або російським зразком.

Список використаних джерел

1. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / Пер. с англ. Т. Велимеева, Ю.Новикова. - М.: ООО Издательство АСТ, 2003. - 603 с.

2. Huntington S. The Clash of Civilizations // Foreign Affairs. – 1993. – Summer. - Vol. 72. № 3. - P. 22 – 49.
3. Goldgeier J., McFaul M. A tale of two worlds: Core and Periphery in the Post Cold War Era/ J. Goldgeier, M. McFaul // International Organization. - 1992. - Spring. - P. 467-491.
4. Эйзенштадт Ш. Революция и преобразование обществ. / Эйзенштадт. Сравнительное изучение цивилизаций. – М: Аспект Пресс., 1999. – 416 с.
5. Там само.
6. Мачин И.Ф. История политических и правовых учений./ И.Ф. Мачин. – М.: Юрайт – Издат. 2003.
7. Цыганков А.П. Между либеральной демократией и сползанием в авторитаризм: предварительные итоги политического развития России // Социально-политический журнал, 1997. - № 1. - С. 15-17.
8. Huntington S. The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century./ Samuel Huntington. - Norman and London, 1991.
9. Там само.
10. Там само.
11. Мельвиль А.Ю. Демократизация как глобальная тенденция?/ А.Ю.Мельвиль. // Глобальные социальные и политические перемены в мире. - М., 1997. - С. 99-122.
12. Schmitter Ph. Democratization, Waves of./ Ph.Shmitter // Encyclopedia of Democracy. - New York, 1995.
13. Huntington S. The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century./ Samuel Huntington. - Norman and London, 1991.
14. Пантин. В.И.Кризис как рубеж мирового развития./ В.И. Пантин. – [Электронный ресурс] // Полис. - №2. - 2009. – Режим жоступу: http://www.polisportal.ru/crisis_pantin.html.
15. Чихарев. И.А. Кризис мироуправления./ И.А. Чихарев. – [Электронный ресурс] // Полис. - №2. - 2009. – Режим доступу: http://www.polisportal.ru/Chicharev_crisi.html.
16. Тоффлер Э. Третья волна. - М.: АСТ, 1999. - 784 с.
17. Fukuyama, Francis. The End of History and the Last Man. New York: Avon Books, 1992. — 417 p.
18. Peter Lavelle. At last the end of history./ Peter Lavelle. - [Электронный ресурс]/ «Radio Free Europe / Radio Liberty», США.- March 13, 2009 – Режим доступу: <http://www.globalsecurity.org/military/library/news/2009/03/mil-090313-rferl03.htm>.
19. Там само.
20. Фукуяма Ф. Конец истории и последний человек / Френсис Фукуяма; пер. с англ. М.Б.Левина. - М.: АСТ: АСТ Москва: Хранитель, 2007. – 558 с.
21. Там само.
22. Там само.
23. Там само.
24. Закариа Ф. Если демократия «слишком нелиберальна», то это не демократия – [Электронный ресурс]: // Международные процессы. - Том 8, № 2 (23). Май–август 2010. – Режим доступу до журналу: <http://www.intertrends.ru/twenty-first/012.htm>.
25. Кулагин В.М. Формирование новой системы международных отношений // Современные международные отношения / Под ред. А.В. Торкунова. - М.: МГИМО, 1998. - С. 221- 236.